

XALQARO NORDIK UNIVERSITETI

**«O‘ZBEKISTON — 2030” STRATEGIYASINI
AMALGA OSHIRISH YO‘NALISHLARI VA
ISTIQBOLLARI YOSHLAR NIGOHIDA»
MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-
AMALIY KONFERENSIYA**

Toshkent – 2024

<i>Normurodova S.B., Shodmonov R.G'. Til va marketing .....</i>	166
<i>Odilova D.O., Shodmonov R.G'. East asia counturies languages and cultures .</i>	171
<i>Nabiyeva N.A., Shodmonov R.G'. Til o'qitish usullari; o'rganilayotgan tillarni o'qitish uchun qo'llaniladigan usullar, til o'rganishning foydali tomonlari.....</i>	176
<i>Narzullayeva A.Sh., Shodmonov R.G'. Onlayn til o'rganish platformalari .....</i>	180
<i>Junaydullaxonova M.A., Shodmonov R.G'. Kitobxonlik va uning mohiyatini anglash .....</i>	184
<i>Yaxshiboyeva M.B., Shodmonov R.G'. Dunyo tillarining soni va turkiy til .....</i>	189

II SHUBA

<i>Абдалов А.Б. Роль развития рынка ценных бумаг в дальнейшем повышении инвестиционной привлекательности страны .....</i>	193
<i>Saidova I.X. Investitsion muhit va uni belgilovchi omillar (kambag'allik darajasi va o'zbekiston sharoitida unga ta'sir qiluvchi omillar.) .....</i>	199
<i>Sunnatullayeva M.G'. Aholi salomatligini ta'minlash bo'yicha islohotlar - xalq kelajagi uchun poydevor masalalari.....</i>	205
<i>Kenjayev N. Temuriyzoda shohruh mirzo hukumronligi davrida temuriylar saltanatida aholi salomatligini ta'minlash bo'yicha tabobat maktablarining faoliyati.....</i>	208
<i>Атаджанова А.У. Определить концентрированной системы в составе чёрный смородины выращиваемой в хорезмской области.....</i>	211
<i>Mohinur Sh.Sh., Shodmonov R.G'. Alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarga inklyuziv ta'limning o'rni.....</i>	213
<i>Sobirjonova D., Shodmonov R.G'. Koxlear implant bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlar.....</i>	218
<i>Sayfullayeva F., Shodmonov R.G'. Bolalardagi senzetiv davr va nutq rivojlanishi .....</i>	222
<i>Xamidullayeva M.J., Shodmonov R.G'. Maxsus pedagogika va uning bo'limlari .....</i>	226
<i>Alieva F., Shodmonov R.G'. Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar .....</i>	230
<i>Qurbonova K.A., Shodmonov R.G'. Bolalarda musiqani rivojlantirish.....</i>	234
<i>Komilova R.D., Shodmonov R.G'. Harakat tayanch a'zolarida buzilish bo'lgan bolalar .....</i>	237
<i>Turlibekova O., Shodmonov R.G'. Aqli zaif tushunchasi .....</i>	242
<i>Abdugafurova A., Shodmonov R.G'. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar....</i>	247
<i>Zayniddinova M.Sh., Shodmonov R.G'. Daun sindromli bolalar .....</i>	251

monitoring. Otolaringologiya va bosh va bo'yin jarrohligidagi hozirgi fikr, 22 (5), 373-378.

4. Sarant, J., Garrard, P. va Blamey, P. (2017). Eshitish qobiliyatini yo'qotgan bolalar uchun implantatsiyadan keyingi besh yil ichida ko'xlear implantatsiyaning ota-onalari tomonidan bildirilgan foydalari. Xalqaro Audiologiya jurnali, 56 (sup1), 18-25.

5. Dettman, S. J., Dowell, R. C., Choo, D., Arnott, W., Abrahams, Y., Devis, A., ... & Clark, G. M. (2013). 12 oydan kichik bo'lgan ko'xlear implantlarni olgan bolalar uchun uzoq muddatli muloqot natijalari: Ko'p markazli tadqiqot. Otologiya va nevrotologiya, 34 (5), 851-859.

BOLALARDAGI SENZETIV DAVR VA NUTQ RIVOJLANISHI

Sayfullayeva Farangiz¹

¹Xalqaro Nordik universiteti

Maxsus pedagogika(logopediya)

1-kurs 1-MP-23 guruh talabasi

sayfullayevafarangiz7@gmail.com

Shodmonov Ruslan G'olib o'g'li²

²Xalqaro Nordik universiteti doktoranti

r.shodmonov@nordicuniversity.org

Annotatsiya: Shaxsning kamol topishi murakkab jarayon ekanligini unda yosh o'sishi bilan bog'liq xolda sodir bo'ladigan o'zgarishlar va yangilanishlarning xilmaxilligi hamda o'ziga xosligida ko'rish mumkin. Ma'lumki Yosh o'sishi bilan bola faqat miqdor jihatdan emas, balki sifat jihatdan ham o'sib boradi. Demak bolaning biologik jihatdan o'sishi uning psixikasida ham o'sish va o'zgarishlarga sabab bo'ladi. Ammo biologik o'sish bilan psixik o'zgarishlar har doim ham mutanosiblikka ega bo'lavermaydi. Chunki psixik o'sish bir tomondan individuallik xarakteriga ega bo'lsa, ikkinchi tomondan u ma'lum ijtimoiy va psixik shartsharoitlarga ham bog'liq bo'ladi.

Kalit so'zlar: Senzitiv, Psixik rivojlanish, Kareksiya, Psixik rivojlanish, Akseleratsiya, interiorizatsiya, Biogenetik qonun.

Kirish. Psixologik rivojlanish o'zi nima. Bu tushunchani yaxshi bilib olishimiz uchun bir qancha asosiy tushunchalar kerak bo'ladi. Bular:

Senzitiv davri – bu biror bir psixologik jarayon yoki xususiyatni eng tez va qulay davrda rivoshlanishi tushuniladi.

Interiorizatsiya – avval tashqariga, boshqa odamlarga qaratilgan psixik funktsiyaning shaxsning ichki funktsiyasiga aylanishidir.

Akseleratsiya – bolalar va Yoshi katta o'smirlarda malum davrlarda somatic va fiziologik rivojlanish ya'ni o'sishning tezlashuvi.

Yosh – psixik taraqqiyotning sifat jihatidan chegaralangan bosqichi bo'lib, fiziologik va psixologik jihatdan barcha normal kishilar uchun tipik hisoblanadi. Har bir yosh davriga xos taraqqiyotning ijtimoiy holati mavjud.

Psixik rivojlanishni vujudga keltiruvchi kuchlar mavjud. Inson taraqqiyotidagi ichki ziddiyatlar psixologik taraqqiyotni harakatga keltiruvchi kuch hisoblanadi.

Bolalarning psixik psixik yuksalishiga biologik omil tasir ko'rsatadi. Biogenetik qonunni F.Myuller va E.Gekkel kashf qilgan. Bunday qarashning ko'zga ko'ringan vakillaridan biri amerikalik psixolog hisoblanadi. Amerikalik psixolog S.Xolle 1844yilda tug'ilgan bo'lib, u gekkelning biogenetik qonunni psixologiyaga bevosita ko'chiradi. Bu nazariyaga ko'ra, ontogenezda bola o'z psixik taraqqiyotida filogenezni insonning tarixiy rivojlanish bosqichlarini qisqargan holda boshdan kechiradi.

Senzitiv davri 2,5-6 yoshda bola xush muomila hatti-harakatlar shakllariga faol qiziqishni boshlaydi. Xulq-atvorning boshqa (odobsiz) usullarni o'rganish o'zo'zidan sodir bo'ladi.

M.Montessorining bu yo'nalishga qo'shgan o'z hissasi

M.Montessorining doimo yodda tutish kerak bo'lgan asosiy go'yasini eslatib o'tamiz: “ agar bolalarni tegishli senzitiv davrga mos bo'lmagan biror xarakterni tuzatish ostida (o'qitishni, yozishni va boshqalarni o'rganish uchun), bajarishga undasak, ular natijaga keyinroq keladi yoki umuman kelmaydi”. Tartibni idrok etish senzitiv davri Ushbu senzitiv davr M.Montessori asoslaridan tashqari hech bir joyda batafsil tavsiflangan. Uning mashhur iborasini eslatib:”Aqlning asl mohiyati atrofidagi olamdan kelib chiqadigan haqiqatlar tartiblab berishdan iborat”. Bolaning nutqining rivojlanishi uning tug'ilishidan boshlanganiga qaramasdan, buning uchun zarur shart-sharoitlar allaqachon uterolga qo'yildi. Agar chaqaloq yaxshi eshitib ko'rsa, u til va mushaklarning mushaklariga ta'sir qiladigan nevrologik kasalliklarga ega bo'lmasa, unda u tovushlarning talaffuzini osongina boshqaradi. Muloqotni yaxshilash, jumladan, yangi so'zlarni o'zlashtirib olish uchun, muloqotda muloqot quvonch va foyda keltirishi uchun ishonch hosil qilishi kerak. Ajabo, g'alati, lekin siz bolangizning yoshligida nutqni rivojlantirishga hissa qo'shasiz. Buni amalga oshirish uchun uning chaqirig'iga javob bering, chunki u siz bilan hamkorlik o'rnatishga harakat qilmoqda va sizning yordamingizga muhtoj. U bilan tez-tez aloqada bo'lib turing, qo'shiqlar kuylang, she'r o'qing. Qaytariladigan tartiblarni o'yatlar bilan birgalikda qiling. Kun davomida, turli xil musiqalarni o'z ichiga olishi, uni tinglash, qo'shiq aytish va uyquga yotqizilganda, siz no'noq singdirishingiz mumkin.

Erta nutqni rivojlantirishning asosiy ko'rsatkichlari ko'proq tabassum yoki chaqaloqning yuz ifodalariga javob bo'ladi. Baxtli karapuz, "a", "e", "o" kabi sodda tovushlarni aytib, quvonch bilan birga keladi. Bir ozdan so'ng, biroq, bu shodlik. Sizning tongingiz "oy", "ay", "y-s", "gy-s" kabi tovushlar bilan

boshlanadi. Ko'pgina bolalar hayotning birinchi yiliga yaqin bo'lgan tovushlarni ko'rsatadigan biror narsa aytishni boshlaydilar. Lekin gapirishga shoshilmaydigan mukammal sog'lom bolalar bor. Shunday qilib, bolaning nutqi rivojlanishi uning tabiati va tabiat xususiyatlariga bog'liq. Do'stona fikr yuritgan bola, bolakay, ilgari gapirishga harakat qilmoqda, ammo uning fikrini ifoda etish

istagini bildirmasdan oldin uning atrofida dunyoni uzoq vaqt davomida kuzatishi mumkin.

Bolaning nutqini rivojlantirishning asosiy xususiyatlari

Nutqni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyati atrofda bolaning atmosferasi va uning atrofida odamlarning munosabati bilan bog'liqdir. U doimiy e'tiborni talab qiladi, hatto u sizga biror narsa aytolmasa ham, u hali ham sizning aloqangizga juda muhtoj. Agar biron sababga ko'ra, onaning bolaga aloqasi bo'lmasa, u o'z-o'zidan yopilishi mumkin. Siz ularga buyruq bermasligingiz kerak, shuning uchun siz uni har qanday tashabbusdan mahrum qilasiz, chunki u o'z fikrini ifoda etish uchun juda yosh, yoki faqat ketish kerak.

Keyin ular gaplasha boshlaydi va butun oila uchun g'amxo'rlik qiladigan bolalar. Eng kichik istakni nazarda tutib, siz faqatgina chaqaloqni aralashtirasiz - bu bolalar o'z ota-onalaridan so'rash yoki talab qilishni rag'batlantirmaydi. Bolaning nutqini rivojlantirishning yana bir o'ziga xos xususiyati shundaki, bolalar xorijiy tillarni o'rganadigan kattalarga qaraganda ancha murakkabroq. Ular faqat ob'ektning talaffuzini emas, balki uning maqsadini esga olishlari kerak. Shunday qilib, mavzuning maqsadini aniqlab bermasdan, siz so'zdan keyin takrorlashni so'rashingiz mantiqiy emas. Shunday qilib, bolaning nutqi bir yilgacha butunlay siz bilan muloqot qilish istagingizga bog'liq. Biroq, chaqalog'ining nutqning rivojlanishi bilan bog'liq muammolar bor.

Bolalarda nutqni kechiktirish sabablari:

- markaziy asab tizimining perinatal patologiyasi. Boshqacha qilib aytganda, miyaga moyillik xomilalik kislorod etishmovchiligi, ichki a'zo infeksiyasi yoki homiladorlikning tugash xavfi tufayli kelib chiqadi;
- intrakranial bosimni oshirishi yoki gidroksifalus;
- tug'ma travma mavjudligi - tug'ruqdan keyin tug'ruqdan keyingi miyaga zarar.

Bolalarda kechikib gapirishni davolash

Davolash katta mutaxassislar guruhi: nevrolog, defektolog, refleksolog va logoped mutaxassisi yordamida amalga oshiriladi. Bunday holatlarda bolaga preparatning davolanish kursi o'tishi kerak. Defektolog xotira va fikrlashni, e'tiborni va vosita qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Refleksolog mikroko'ldoshli refleksoterapiya yordami bilan miya nutq hududlarini faollashtirishi mumkin. Nutqni terapevt qilish bolangizga tovushlarni to'g'ri etkazib, nutq terapiyasining massajini davom ettirishga yordam beradi.

Maktab yoshidagi bolalarning ko'pchiligi nutqni rivojlantirishda kamchiliklarni kechirishadi. Ko'pgina bolalar dastlab barcha so'zlarni noto'g'ri talqin qilishadi, ammo vaqt o'tishi bilan ular yaxshiroq va yaxshiroqdir. Ba'zi bolalar muayyan tovushlarni nazorat qila olmaydilar. Ba'zan bu tilning nopokligidan kelib chiqishi mumkin. Agar bola odatdagidek rivojlansa, u baxtli bo'lsa va uning hayotida hamma narsa yaxshi bo'lsa, nutqni rivojlantirishda kichik xatti-harakatlar muammo emas. Bunday hollarda, ba'zan chaqaloqni do'stona ohangda tuzatish kerak bo'ladi. Lekin hech qanday holatda uning talaffuzini juda jiddiy davolash va uni ayblash kerak emas. Bolangizga bu muammolarni oldindan tayyorlanadigan bolalar uchun nutq o'yinlarida o'ynash orqali yordam berishga yordam berasiz. Bunday o'yinlar "So'zlar zanjiri" bo'lishi mumkin - har qanday so'zni ayting va bu

so'z tugagan maktubda bolangiz kelishi kerak. Masalan: olma - kiyik - ip - turkiy va boshqalar. Bolalar so'zma-so'z antonimlarini kengaytirish uchun "Qaytishni ayting" o'yini taklif qiling. O'yinning mohiyati shundaki, bola to'g'ri so'zni topishi mumkin. Misol uchun: shirin kek va dori kunduzi, kechasi esa qish oylarida sovuq va yozda issiq va hokazo. Siz har doim o'zingizni yanada murakkablashtiradigan va shu bilan bolangizning aqliy qobiliyatlarini rivojlantiradigan cheksiz sonli nutq mashqlari bilan tanishishingiz mumkin.

Tahlil va Natijalar

Man bu mavzu doirasida juda ko'plab insonlar bilan suhbatlashdim va o'zimning tahlilim shunday bo'ldiki, hozirgi kunda ko'plab ota-onalar o'zining yosh farzandlari yonida gap talashib qolishmoqda bu bolaning psixologik rivojlanishiga qattiq tasir ko'rsatadi. O'ylashim bo'yicha, ota onalar qiladigan yana bir xato shuki bolasini yoshligidan ko'tarib olib, kimni ko'proq yaxshi ko'rsan onangnimi yoki dadangni degan savol berishadi. Bu savol ota ona uchun oddiy savol bo'lishi mumkin lekin bolani psixik taraqqiyotiga tasir korsatadi. Xo'sh tasir ko'rsatar ekan qanday degan savol bo'lishi mumkin, bola yoshligidan otasini yoki onasini ustun korib katta bo'lsa, kelajakda u bola otasi yoki onasidan nafratlanish tuyg'usi paydo bo'ilishi mumkin. Va bu ota onasi qariganda bola mehrini ko'rmasligi mumkin.

Bola ota onasini Qariyalar uyiga olib borishi mumkin. Yana bir ko'p uchraydigan holatlardan biri ota ona o'z bolalarini birdek ko'rmaydi. Bu esa bolaga yolg'izlik tuyg'usini beradi va bu bola hech kimga qo'shilmaydigan bo'lib katta bo'ladi. Va bu turdagi bollarning katta hayotga qo'shilish ketilishi qiyin bo'ladi. Va men bir qancha insonlarning fikrini eshitib ko'rdim. Va ularni tahlil qilishga harakat qildim.

Va o'zimga quyidagicha natija oldim: Kelajakda farzandlarimga yaxshi munosabatda bo'laman va hech bir bolamni ajratib quymayman. Ularni bir xil darajada yaxshi ko'raman.

Xulosa.

Inqiroz bolalarda xilma-xil ehtiyojlarning paydo bo'lishi bilan ularning qondirilishi imkoniyatlari o'rtasida to'siq sifatida vujudga kelar ekan albatta uning ta'sirida u yoki bu tomonga o'zgarish ro'y beradi. Masalan, ma'lum taraqqiyot bosqichida bolada vujudga kelgan mustaqil harakat qilish ehtiyoji uni mustaqillikka erishishi uchun turtki bo'lib xizmat qiladi va bola muayyan darajada mustaqillikka erishadi. Ikkinchidan, kattalarning bu jarayonda yo'l qo'yishi mumkin ta'lim va tarbiyaviy xatolari oqibatida ular ruhiyatida ayrim salbiy illatlar paydo bo'lishi mumkin. Demak inqirozni na salbiy va na ijobiy jarayon deb baholashga to'g'ri keladi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Lola Mo'minova , "Logopediya", o'quv qo'llanma, Toshkent.
- 2.M. Montessori, "Montessori metodlari", o'quv qo'llanma.
3. Bolaning nutqi rivojlanishi (tierient.com)
4. Asosiy tushunchalar: Senzitiv davr (fayllar.org)